स्वर्णजयन्तीवर्षम् 2019-20

विष्णुसंहिता

सम्पादकः

म.म. गणपति शास्त्री

भूमिका-लेखकः

डॉ. एल.पी. उण्णी

आचार्यः अध्यक्षः च, संस्कृतविभागः

केरलविश्वविद्यालयः, त्रिवेन्द्रम्

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

संसदः अधिनियमेन स्थापितः

(प्राक्तन राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, मानितविश्वविद्यालयः)

भारतसर्वकारस्य मानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीनः

स्वर्णजयन्तीवर्षम् 2019-20

विष्णुसंहिता

सम्पादकः
म.म. गणपति शास्त्री

भूमिका-लेखकः
डॉ. एन.पी. उण्णी
आचार्यः अध्यक्षः च, संस्कृतविभागः
केरलविश्वविद्यालयः, त्रिवेन्द्रम्

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः
संसदः अधिनियमेन स्थापितः
(प्राक्तनं राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, मानितविश्वविद्यालयः)
भारतसर्वकारस्य मानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीनः

स्वर्णजयन्तीवर्षम् 2019-20

THE VIṢṆU SAṀHITĀ

Edited by

M.M. GAṆAPATI SĀSTRĪ

With An Elaborate Introduction

by

Dr. N.P. UNNI

Prof. and Head of the Deptt. of Sanskrit

University of Kerala

Trivandrum

Central Sanskrit University

Established by an Act of Parliament

(Formerly Rashtriya Sanskrit Sansthan, Deemed to be University)

Under Ministry of Human Resource Development, Government of India

आमुखम्

लोककल्याणाय परमकारुणिकाः ऋषयः आचार्याः च वेदान् पुराणानि शास्त्राणि च महता परिश्रमेण प्रणिनिन्युः। तेषाम् उपबृह्मणरूपाः नैके ग्रन्थाः विद्वद्भिः विरचिताः विरच्यमानाः सन्ति। अधीतिः, बोधः, आचरणम्, प्रचारणम् इति विद्यायाः चतुर्षु प्रकारेषु प्रचारणमपि अन्यतमम्। पूर्वसूरिभिः महता प्रयासेन लिखितानां ग्रन्थानां प्रकाशनेन ग्रन्थसुमनगतगहनविचारसुगन्धोऽपि सर्वत्र प्रसरेत्। तेन विद्यायाः प्रचारोऽपि सिध्यति। यद्यपि केचन ग्रन्थाः महता प्रयासेन द्रविणव्ययेन च प्रकाशमानीताः किन्तु ते ग्रन्थाः कालान्तरे दुर्लभतां गताः। तेन संस्कृतग्रन्थानाम् अधिजिगीषूणाम् अनुसन्धित्सूनां च काठिन्यं समजनि। भारतशासनान्तर्गतमानव-संसाधनविकासमन्त्रालयस्य पूर्वप्रकाशितानां दुर्लभानां च ग्रन्थानां पुनर्मुद्रणात्मक-परियोजनायां पुनर्मुद्रिताः अपीमे ग्रन्थाः कालक्रमेण भूयोपि दुर्लभतां जग्मुः। अतः पुनर्मुद्रणं कारयित्वा ग्रन्थानां सुलभता संपादनीया इति मन्त्रालयस्य सङ्कल्पमनु ग्रन्थरत्नानां पुनर्मुद्रणं प्रकाशनं च विधास्यते।

सन्दर्भेऽस्मिन् अपेक्षितं मार्गदर्शनं प्रदाय केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयं समेधितवद्भ्यः मानवसंसाधनविकासमन्त्रिवर्येभ्यः **डॉ. रमेश पोखरियाल निशंक** महाभागेभ्यः आधमर्ण्यं बिभर्मि। प्राशासनिकसहाय्यं विधाय कार्यसाफल्याय सहकृतवते मानवसंसाधनविकासमन्त्रालयस्य भाषाविभागस्य संयुक्तसचिवाय **श्री संजय कुमार सिन्हा** महाभागाय तद्विभागीयाधिकारिभ्यः कार्तज्ञ्यं संदिशामि।

संकल्पस्यास्य साकारतासंपादने प्रयासं कृतवन्तं विश्वविद्यालयस्य शोध-प्रकाशनविभागस्य उपनिदेशकं डा. मधुकेश्वर भट्टं तद्विविभागीयान् च साधुवादैः संभाजयामि। योग्ये काले सुन्दरं पुनर्मुद्रणं विधायोपकृतवते डी.वी. प्रिन्टर्स मुद्रणालयस्य अधिकारिणे साधुवादान् व्याहरामि। आशासे भूयः कृतानेन मुद्रणप्रयत्नेन विद्वांसः, छात्राः, संस्कृतानुरागिणः, लाभान्विताः भूयासुः इति।

भवतां विधेयः
परमेश्वरनारायणशास्त्री
कुलपतिः
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

CONTENTS

INTRODUCTION

SECTION : I

The Tantrik Tradition 1
Tantras, Āgamas and Saṁhitās 2
Three-fold division of Tantras 3
Āgamas 5
Saṁhitās 6
Viṣṇusaṁhitā 7
The author 9
Commentaries on Viṣṇusaṁhitā 11
(1) Hāriṇī by Nārāyaṇa 12
(2) Tattvapradīpikā of Nāgasvāmī 14

SECTION II

CONTENTS - RESUME

(1) The aim of the treatise 16
(2) The scope and definition 19
(3) The prowess of Viṣṇu 22
(4) The concept of a Kṣetra 26
(5) The selection of Mantras 28
(6) The modes of worship 30
(7) The definition of poses (intertwining of fingers) 33
(8) The consecration of fire 36
(9) The characteristics of the mystic diagrams 38
(10) The rites of consecration 40
(11) The consecration of the preceptor 42
(12) The characteristics of the ground 45
(13) The erection of temples 48
(14) The characteristics of idols 51
(15) The five types of installations 53
(16) The purification of the idol 56
(17) The conception of divinity in the idol 59
(18) The rites of installation 61
(19) The rites following the consecration 63
(20) The rites of festivals 64

पर्जन्यश्च जयन्तेन्द्रसूर्यसत्यभृशाम्बराः ।
प्राच्यामग्न्यादिकान् वक्ष्ये पूषा च वितथस्तथा ॥ ५६ ॥
गृहक्षतो धर्मराजो गन्धर्वो भृङ्गराजकः ।
मृगश्च नैर्ऋते कोणे पूजयेच्च पितॄंस्ततः ॥ ५७ ॥
दौवारिकं च सुग्रीवं पुष्पदन्तं जलाधिपम् ।
असुरं चैव शोषं च पापयक्ष्माणमेव च ॥ ५८ ॥
वायुं नागं तथा मुख्यं भल्लाटं सोममेव च ।
अदितिं दितिं कुबेरं च बहिरीशादिषु क्रमात् ॥ ५९ ॥
चरकीं च विदारीं च पूतनां पापराक्षसीम् ।
शर्वस्कन्दं चार्यमाणं जम्भकं पिलिपिञ्जकम् ॥ ६० ॥
दिक्षु तेषां बलिं दत्त्वा मध्यादारभ्य सर्वतः ।
भूतेभ्योऽपि बलिं दद्यादष्टदिक्षु यथाक्रमम् ॥ ६१ ॥
पूजिता वास्तुदेहस्थास्त्रिपञ्चाशत् तु देवताः ।
सिद्धये स्युरनर्थाय गृहभाजामपूजिताः ॥ ६२ ॥
सङ्कल्पितोपवासस्तु सुस्नातः सुसहायवान् ।
सुलिप्तायां समासीनः क्षितौ रात्रावुदङ्मुखः ॥ ६३ ॥
जपेत् स्वप्नप्रदं मन्त्रं यावन्निद्रावशंगतः ।
ततः पश्यत्यसौ स्वप्नं तद्धर्मिफलसूचकम् ॥ ६४ ॥
सुस्वप्नेऽत्र गृहं कुर्यात् सुगृहर्क्षदिनोदये ।
सुमृदा स्थण्डिलं कृत्वा चतुर्हस्तं सुशोभनम् ॥ ६५ ॥

१. 'पितृतस्त' क. पाठः. २. 'रोगं ना' ख. ग. पाठः. ३. 'न्द्रोऽर्यमाह्वश्च ज', ४. 'अ' क. पाठः. ५. 'व' ख. ग. पाठः. ६. 'न' क. घ. पाठः.

प्रलिप्य पद्ममध्यस्थमुदकुम्भं निवेशयेत् ।
सर्वौषधियुतं भद्रं रत्नगर्भं सपल्लवम् ॥ ६६ ॥
सितचन्दनदिग्धाङ्गं पद्ममालाविभूषितम् ।
सितवस्त्रयुगच्छन्नमव्यग्रं स्वस्तिकान्वितम् ॥ ६७ ॥
तन्मुखे प्रणवेनादौ ध्यात्वा कमलमुज्ज्वलम् ।
साङ्गुलीयकरो मन्त्री ग्रहांस्तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ६८ ॥
बद्धपद्मासनान् हृष्टान् पूजयेच्च स्वनामभिः ।
सूर्यं रक्तं सितं सोमं रक्तमङ्गारकं पुनः ॥ ६९ ॥
बुधं चामीकरप्रख्यं कृष्णवर्णं शनैश्चरम् ।
पीतं बृहस्पतिं शुक्रं शुक्लमेव तु कल्पयेत् ॥ ७० ॥
राहुं चासितपीताभं कृष्णं केतुं यथाक्रमम् ।
स्ववर्णलक्षितैः पुष्पैः सर्वेऽर्च्यास्तु विधानतः ॥ ७१ ॥
कुर्याद्धोमं बलिं चान्ते गीतवादित्रसंयुतम् ।
स्तुतिं कृत्वा ग्रहाणां तु पवित्रं स्तोत्रमीरयेत् ॥ ७२ ॥
शुभाशुभमहार्थानि निमित्तानि ग्रहाधिप ! ।
दिव्यान्तरिक्षभौमानि पृच्छतो मे प्रकाशय ॥ ७३ ॥
इत्युक्त्वोद्धृत्य तं कुम्भं शाकुनं सूक्तमुच्चरन् ।
परितो भ्रामयेद् यत्नाज्जयशब्दादिसंयुतम् ॥ ७४ ॥
अनिष्टदर्शनेऽप्येवं भूमौ स्थापितपूजितम् ।
उद्धृत्य भ्रामयेद् भूयस्तदा खे दृश्यतेऽद्भुतम् ॥ ७५ ॥
सिद्धानां दर्शनं शब्दः सातपा वृष्टिरेव वा ।
रत्नपुष्पफलान्नानां धान्यमध्वाज्यवाससाम् ॥ ७६ ॥

१. 'पुष्पमा', २. 'ङ्गं' ख. ग. घ. पाठः. ३. 'रक्तकृष्णौ शं' ख. ग. पाठः. ४. 'येदेवं तदा' ख. ग. पाठः.